

на людині та її місці в соціумі – це є головним для нього.

Намагаючись зрозуміти причини виникнення, розвитку та наслідки тих страшних подій, які відбувалися в світі. Фромм, звертає свою увагу на філософію Карла Маркса. Дослідивши яку він приходить до висновку, що Фрейд знаходився на дуже низькому рівні розуміння суспільства та людини, на відміну, від Маркса. Теорія Маркса відіграла велику роль в пробудженні цікавості Фромма до соціально-філософської проблематики. «Без Маркса... моє мислення залишилося б без одного з головних стимулів, - визнає Фромм, підкреслюючи значимість впливу ідей Маркса» [Цит. за 2, с.23]. Фромм намагається здійснити синтез вчень двох геніальних мислителів XIX ст. – Зігмунда Фрейда та Карла Маркса.

Предметом філософії у Фромма є закони та принципи діяльності суб'єктивності, людського фактору в суспільно-історичному процесі. Головним і в філософії Маркса, і в філософії Фрейда є проблема людини, саме тому його цікавить синтез думок цих видатних мислителів. Для Маркса людська поведінка залежить від соціально-історичної природи, для Фрейда ж це біологічна природа, яка є перед усім. Саме з цього Фромм робить висновок, що ці теорії можуть доповнювати одна одну [2, с. 26]. Фромм намагається розглянути марксистську філософію крізь призму антропологічного психологізму. І в подальшому він вважає, що ця філософія не є ідеалізмом чи матеріалізмом, а репрезентує собою синтез натуралізму та гуманізму. Саме з цих ідей випливає фроммівська теорія гуманістичного психоаналізу, або як він ще сам називає «діалектичного гуманізму», яку він вважає, нейтральною у всіх відношеннях.

Бібліографічні посилання

1. Добренков В. И. Критика неофрейдистской концепции Эриха Фромма [Текст] / Владимир Иванович Добренков. – М., «Знание», 1972. – 48 с.
2. Добренков В. И. Неофрейдизм в писках «истины» (иллюзия и заблуждения Эриха Фромма) [Текст] / Владимир Иванович Добренков. – М.: «Мысль», 1974. – 144 с.
3. Уэллс Г.К. Крах психоанализа. От Фрейда к Фромму [Текст] / Гарри К. Уэллс; [пер. с англ., общ. ред. и послесловие действительного члена АМН проф. А.В. Снежневского.] – М.: «Прогресс», 1968. – 287 с.
4. Уэллс Г. К. Фрейдизм и его современные «реформаторы» [Текст] / Гарри К. Уэллс // «Вопросы философии». – 1959. – №12. – С. 55–75.

5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности [Текст] / Эрих Фромм; [пер. с нем. Э.Телятниковой.]. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – 635,(5) с. – (Philosophy).

6. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст] / Эрих Фромм. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005. – 384 с. – (Философия. Психология).

7. Фромм Э. Из плена иллюзий. Как я столкнулся с Марксом и Фрейдом [Текст] / пер. Т. В. Панфиловой // Душа человека / Э. Фромм. – М.: Республика, 1992. – С. 299–374.

Матвиенко И.С. Социально-философская концепция Эриха Фромма.

Предметом философии у Фромма есть закон и принцип субъективности, человеческого фактора в социально-историческом процессе. Главным и в философии Маркса, и в философии Фрейда есть проблема человека, именно по этому его интересует синтез мыслей этих выдающихся мыслителей. Для Маркса человеческое поведение зависит от социально-исторической природы, для Фрейда – это биологическая природа, которая предшествует всему. Именно по этому Фромм делает заключение, что эти две теории могут дополнять одна другую. Он пытается рассмотреть марксистскую философию сквозь призму антропологического психоанализа. И в дальнейшем считает, что эта философия не есть идеализм или материализм, а представляет собой синтез натурализма и гуманизма. Именно с этих идей формируется фроммовская теория гуманистического психоанализа.

Ключевые слова: человек, психоанализ, общество, природа человека, материализм, гуманизм, гуманистический психоанализ.

Matvienko I. Socio-philosophical concept of E. Fromm.

The subject of philosophy is Fromm the laws and principles of activity of the subject, the human factor in social and historic process. Major in philosophy Marks, in philosophy Freud are human problems, which is why his thoughts of interest synthesis of great thinkers. For Marksa human behavior depends on the socio-historical nature, for this is Freyda biological nature which are primarily. From that Fromm concludes that these theories can complement each other. He tries to examine philosophy of Marx in the light of anthropological psychoanalysis. And the further believe that this philosophy is not idealism or materialism, and represents a synthesis of naturalism and humanism. It follows from these ideas of humanistic theory of psychoanalysis Fromm.

Key words: person, psycho-analysis, society, human nature, materialism, humanism, humanist psychoanalysis.

Надійшла до редколегії: 11.06.14

УДК 11

В. В. Мельник

Донбаський державний педагогічний університет

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІ СТРАХУ В ПОСМОДЕРНІСТСЬКУ ЕПОХУ

Розглянуто аксеологічні виміри екзистенціалу страху як одного з важливих онтологічних метафізичних чинників людського існування.

Ключові слова: екзистенціал, страх, тривога, боязнь, екзистенція, онтологія, модус, метафізика.

Попри це в XIX – XX ст. проблема страху посідала значне місце в інтелектуально-духовному просторі вітчизняної культури і знаходила різностороннє осмислення в працях провідних релігійних мислителів. Хоч практично всі філософські школи і напрямки, так чи інакше, розглядали проблему страху в межах відповідних світоглядних систем, завдання самовизначення страху як онтологічного феномену залишається актуальним. Це пов'язано з тим, що раціоналістична традиція мислення, яка прагне до виявлення істини, як знання, що перебуває поза свідомістю, розглядала страх лише як випадковий

момент, психологізм, один із людських афектів, емоцій пристрастей, сферою дії яких є духовне.

Більше того, переважав аналіз лише окремих форм і виявів страху. Проте цілком очевидно, що розуміння природи, смислу страху неможливо опрацювати і розкрити повністю, виходячи з аналізу будь-якого окремого виду або окремого аспекту, як не можна засобами окремого наукового знання розібратися в структурі цього складного феномену.

Актуальність та інтерпретація екзистенціалів сучасними формами філософування, зокрема і

європейською філософією, є достатньо сильною й глибокою і вимагає свого осмислення. Про це говорить П. Гайденко: «Без серйозного аналізу творчості С. К'єркегора, М. Хайдеггера, М.А. Бердяєва, К. Ясперса, Г. Марселя, Ж.-П. Сартра та ін. важко розібратися в тому, що являє собою та строката картина сьогоднішніх філософських «дискурсів», що мають назву «постмодерну», претендують визначити собою дух майбутнього XXI ст.» [2, с. 36].

Саме тому буття сучасної людини гостро потребує осмислення й збереження традиційних екзистенційних цінностей і понять, для чого вимагається насамперед їхній філософський аналіз. Отже, актуальність дослідження полягає у визначенні нових форм людського існування на основі переосмислення фундаментальних екзистенційних категорій у контексті європейської філософії XVII – XX ст. Сукупний соціальний страх складається із повсякденних, звичайних або прозаїчних страхів. На неусвідомленому рівні стан страху безпосередньо породжується силою й енергією психічного світу людини. Поява страху зумовлена тут дисбалансом між нормами і принципами, які господарюють у зовнішньому світі, та інтимними прагненнями індивіда. Страх – одна із форм психічної фіксації і вияву цієї невідповідності. Це своєрідний захисний механізм особистісного неусвідомленого життя людини, її внутрішнього Я. Свідоме осмислення страху, уважає В. Андрусенко, дозволяє індивіду усвідомити необхідність подолання дисгармонії між природою і суспільством, між людиною і відчуженими від неї соціальними силами. У свідомому осмисленні страху домінує раціональне, світоглядне начало.

Така постановка питання виводить на проблему взаємовідношення релігії та екзистенціалізму, оскільки в західноєвропейській філософії XX ст. вони не завжди знаходилися в одному словому ряду. Екзистенціалізм розвивався паралельно з родинним напрямком персоналізму і філософської антропології, від яких він відрізняється передусім ідеєю подолання (а не розкриття) людиною власної сутності і значним акцентом на глибині емоційної і внутрішньої природи, що розглядає мотиваційну сферу душі, страх, жах, тривогу, свободу, любов, смерть, віру. Здебільшого страх уважається негативним явищем, але екзистенціалісти 20 ст. надають йому позитивного забарвлення. Вони говорять, що страх уражає людину у всіх її життєвих відношеннях. Він необхідний нам для того, щоб витягти людину з розміреного абстрагування від усіх щоденних проблем, турбот і подивитися на все, що відбувається, з боку. Страх подібний до вогню, він спалює все несуттєве і тимчасове; він відвертає людину від усього світського. Тільки тоді проявляється істинне існування. К'єркегор твердить: страх – це запаморочення свободи [7, с. 80].

Під час цього почуття все незначне відступає на задній план, а залишається лише існування. Коли людина піднімається над бездумним проживанням – вона розуміє, що більшість її цінностей, орієнтирів і життєвих відношень – помилкові. Раніше вони несли її, а тепер вона ніби відірвана від них, тепер вона цілком опирається на саму себе, і лише в цьому проявляється істинна свобода.

У статті ми користуємося визначенням екзистенціалів як «категорій людського буття, що виступають як спонукання до чинного існування», яке дав С.А. Ісаєв [3, с. 46]. На нашу думку, це визначення розкриває суттєвий зв'язок екзистенціалізму з метафізикою та культурою, оскільки шуканим є чинне існування. Таке розуміння дає змогу бачити в етичному екзистенційну

основу особистості, тому недостатньо говорити про етику екзистенціалізму, а необхідно розкривати етичний фундамент екзистенційних категорій людського буття. Екзистенціали – способи існування людини і виявлення сутнісних характеристик Я; категорії людського буття; ціннісні вузли, квінтесенції смислів, цілей, прагнення людей; світоглядні конструкції, які задають параметри людського існування у світі. Хоч роздуми про екзистенціали притаманні ще мудрецам Античності, Середньовіччя і Нового часу, у центр уваги ця проблематика була вміщена сучасною посткласичною філософією, послідовно застосовуючи феноменологічний підхід до аналізу фундаментальних антропологічних констант. Таке філософування має принципово особистісний, інтимно-екзистенційний характер.

Насамперед екзистенціалісти розділяють поняття страху і боязні, який виступає основою інших екзистенціалів. Боязнь завжди передбачає наявність будь-якої певної загрози. Боятися, наприклад, людей, обставин, умов, явищ тощо. Тобто джерело боязні завжди визначене. Інакше страх. Будь-який предмет, який збуджує страх, відсутній. Людина не може навіть сказати, що її страшить. Саме в цій невизначеності і проявляється основна властивість страху. Це почуття виникає без будь-якої видимої і певної причини. Через це людина і не здатна чинити опір, оскільки невідомо, звідки страх наступає. Тоді здається, що він підходить з усіх сторін і від нього не сховатися, тому що навіть не знаєш, від чого тікати [1, с. 5].

Здебільшого страх уважається негативним явищем, але екзистенціалісти 20 ст. надають йому позитивного забарвлення. Вони говорять, що страх уражає людину у всіх її життєвих відношеннях. Він необхідний нам для того, щоб витягти людину з розміреного абстрагування від усіх щоденних проблем, турбот і подивитися на все, що відбувається, з боку. Страх подібний до вогню, він спалює все несуттєве і тимчасове; він відвертає людину від усього світського. Тільки тоді проявляється істинне існування.

Під час цього почуття все незначне відступає на задній план, а залишається лише існування. Коли людина піднімається над бездумним проживанням – вона розуміє, що більшість її цінностей, орієнтирів і життєвих відношень – помилкові. Раніше вони несли її, а тепер вона ніби відірвана від них, тепер вона цілком опирається на саму себе, і лише в цьому проявляється істинна свобода.

Оскільки в межах раціоналістичної традиції страх був осмислений як випадковий момент свідомості, то акцент робився на вивченні способів подолання страху, його причин, основ і наслідків релігійного страху як такого.

Б.Спіноза вихідною категорією для пояснення феномену страху висуває бажання, що отожднюється із самою сутністю людини. Основними модусами бажання залежно від можливості чи неможливості його існування виступають задоволення і незадоволення. «Так, – пише Спіноза, – якщо ми знаємо про майбутню річ, що вона гарна і що вона може статися, то внаслідок цього душа приймає форму, яку ми називаємо надією... З іншого боку, якщо ми вважаємо, що річ, яка може наступити, погана, то виникає форма душі, яку ми називаємо страхом» [1, с. 38].

Твори російських екзистенціальних письменників наповнені образами «страху-туги». Проте у філософії феномен екзистенціальної туги, як внутрішнього глибинного стиснення свідомості скінченністю і тимчасовістю емпіричного світу, не має достатнього смислового опрацювання.

Як наслідок, страх у екзистенціалістів стає

найвищим досягненням людини, оскільки лише в ньому відкривається чинне існування (за іншою термінологією «страх» перекладають як «тривога»). В екзистенціалізмі, згідно з Р. Меєм, людина сприймається завжди в процесі становлення, у потенційному переживанні кризи, [4, с. 10] яка властива західній культурі, у якій вона переживає тривогу, відчай, відчуження від самої себе і конфлікти. Людина є здатною мислити й усвідомлювати своє буття, тобто вона розглядається в екзистенціалізмі як відповідальна за своє існування. Людина повинна усвідомити себе і бути відповідальною за себе, якщо не хоче стати самою собою. Тільки факт смерті ставить у глибини питання про людину і її смисл життя. Життя в цьому світі має смисл саме тому, що є смерть, і людина відчуває страх перед нею. Смисл пов'язаний з кінцем. І якщо б не було кінця, тобто якби людина могла жити вічно, то життя втратило би свій автентичний смисл. Смерть – крайній жах і крайнє зло – виявляється єдиним виходом із дурного часу у вічність, і життя безсмертне й вічне виявляється досяжним лише через смерть. Платон учив, що філософія є не що інше, як приготування до смерті. Але біда лише в тому, що філософія сама по собі не знає, як потрібно вмирати і як перемогти смерть. Тому було б не зовсім тактовно говорити про екзистенціалізм без екзистенціалів та антропологізму, оскільки життя благородне лише тому, що в ньому є смерть, є кінець, що свідчить про те, що людина призначена до іншого, вищого життя. У безкінечному часі смисл ніколи не розкривається, смисл лежить у вічності. А між життям і часом та життям і вічністю лежить безодня, через яку перехід можливий лише шляхом смерті, шляхом жаху розриву. Хайдеггер говорив, що буденність паралізує тугу, пов'язану зі смертю. Філософсько-антропологічні аспекти страху (хоч це переважно філософський аналіз) безпосередньо розглядають у філософії нового часу [8, с. 56].

Класичні категорії цілком можуть бути пережиті й осмислені екзистенційно (єдність – самотність, необхідність – ризик тощо) й одержати символічне смислообразне вираження. У принципі екзистенційним може стати будь-яке явище, якщо воно осмислюється як зв'язок суб'єктів у духовному досвіді або відношення суб'єкта до об'єктних реальностей (свобода, смерть) на межі їх переживання. Екзистенційним може стати колір, запах, фізіологічне відчуття (Флоренський, Камю, Сартр), коли вони духовно відчутні і формують волю до вічності (або до смерті як кінця скінченного). У кожній людині є особистий екзистенціалізм (міф її життя), який вона переживає й усвідомлює або реалізує тією чи іншою мірою. Свідомість у цілому має екзистенційну структуру – парадигму дихання як морально-духовного життя, засновану на безумовній значущості того чи іншого дихального ритму (у йозі це інтерпретується цілком натуралістично). Відірвана від істинного буття, людина відчуває страх, заглушений релігією. Сильні емоції, неконтрольовані розумом, підштовхують людину у сферу уявного розв'язання проблем, у центрі яких знаходиться «забуття тягот життя».

З огляду на вищезазначене, звернення до страху як до предмета соціально-філософського аналізу зумовлене такою причиною виникнення екзистенціалів як загроза широко прийнятого відчуження (від індивідуальної сутності або від товариства, природи, Бога, родової сутності тощо), можливість якого коріниться в складній біосоціальної природі людини, що визначає прагнення останньої до комунікації та захисту своєї індивідуальності одночасно.

І специфічним випадком усіх екзистенціалів є страх відчуження. Він формується за допомогою культивування страху самотності (депресивний) і страху одинака (шизоїдний), а також страху традиції (стереотипно-істеричного) і новачі (обсесивного) – одночасно, що характерно для середньовічної культури, і пояснюється протирічним характером християнського персоналізму й діалектичним характером взаємодії старо- і новозавітного комплексу ідей у християнстві.

Основною гіпотезою під час розв'язання порушеної проблеми слугує передбачення, що саме страх як екзистенціал являє собою онтологічну, гносеологічну, аксіологічну, практиологічну основу самосвідомості і самореалізації людини, виступає структуроутворювальним принципом самоорганізації екзистенції як єдності сутності та існування. Екзистенціал любові у взаємозв'язку з іншими екзистенціалами є світоглядною опорою індивіда, центром духовного засвоєння ним навколишнього світу, орієнтиром смисловизначення особистості, обраним у неусвідомлених прошарках людської психіки (душі) як деякий архетипний зразок моделі людини, яка відображає її інваріантну сутність, первісно довершену, що вимагає своєї актуалізації відповідно до акту становлення буття з ніщо. Отже, зміст процесу самореалізації людини складає прорив, «транс» за межі обмеженого природою «емпіричного Я» до «трансцендентального Я» (І. Г. Фіхте), до «потенційно кращого Я» (К. Г. Юнг), що коріниться як архетип у колективному неусвідомленому. Розгортання в процесі життя звернутої (вродженої) ідеї (ідеалу) істинної довершеності людини і є процес самореалізації, що виявляє принцип людської екзистенції, у зв'язку з чим питання про самореалізацію зміщується з площини суспільного буття в глибини людської самості і безмежно індивідуалізується, оскільки кожної людини в особливому ракурсі виправдовується, тобто особистісно осмислюється, реальність призначення людства. Екзистенціали людського буття виступають апріорно заданими способами людського існування, смисложиттєвими конструктами побутування людини. Це категорії людського буття, ціннісні вузли, квінтесенції смислів, цілей, прагнень людей, світоглядні конструкції, які задають параметри людського існування у світі. Особливе місце в бутті людини займає свобода, страх, віра, любов, смерть – один з інтегровальних компонентів цілісності буття людини. Ці екзистенціали передбачають акт трансцендування за межі емпіричної реальності, за межі наявного буття індивіда.

Отже, страх – це, якщо так можна сказати, деяка універсальна одиниця життя. Це та цегла, з якої складається життя кожної людини незалежно від статі, віку, національності, раси, віросповідання, матеріального або соціального стану тощо. Найуніверсальнішими феноменами життя є наші тривоги, фобії та переживання. Саме вони і склали основу мови універсалів, які розглядаються тут і являються предметом подальшого дослідження. Саме уявлення про людину в екзистенціалізмі є вельми невизначеним: вона подана як особистісно єдине ціле (таким робить людину щось загальне для неї протягом її життя, хоч і змінюється з часом, але все ж «плавно»), із збереженням спадкоємності, що й позначається традиційно «людською природою»). Проте в екзистенціалізмі людина розпадається на ряд окремих різночасових станів, психічних актів, не об'єднаних нічим у єдину особистість. І оскільки людина або попереду відчуває страх за майбутнє, або

позаду себе страх за минуле, але ніколи не сама, завжди – «поза собою», то в ній ні до чого апелювати, її вчинки в конкретній ситуації неможливо оцінювати й коректувати, зокрема і її самій: адже майбутнє – тільки «проект», а минуле – уже не належить їй.

Бібліографічні посилання

1. Андрусенко В. А. Социальный страх [Текст] / В. А. Андрусенко. – Свердловск : Изд. уральского ун-та, 1991. – 172 с.
2. Гайденок П. П. Человек и история в свете «философии коммуникации» К.Ясперса [Текст] / П. П. Гайденок // Человек и его бытие как проблема современной философии. – М. : Наука, 1978. – С. 36–58.
3. Исаев С. А. Теология смерти. Очерки протестантского модернизма [Текст] / С. А. Исаев. – М., 1991. – 236 с.
4. Мэй Р. Смысл тревоги [Текст] / Р. Мэй. – М. : Класс, 2001. – 258 с.
5. Паскаль Б. Опыты [Текст] // Суждения и афоризмы / Ф.Ларошфуко, Б.Паскаль, Ж.Лабрюйер. – М., 1990. – 384 с.
6. Сартр Ж.-П. Избранные произведения [Текст] / Ж.-П. Сартр. – М., 1992. – 480 с.
7. Философия. Религия. Культура [Текст] / В. В. Лазарев,

- С. И. Великовский, С. С. Аверинцев. – М. : Наука, 1982. – 397 с.
 8. Хайдеггер М. Время картины мира [Текст] / М. Хайдеггер // Работы и размышления разных лет. – М.: Гнозис, 1993. – С. 133–167.
 9. Ясперс К. Введение в философию [Текст] / К. Ясперс. – М., 2000. – 192 с.

Мельник В. В. Экзистенциал страха в постмодернистскую эпоху.

Рассмотрены аксеологические измерения экзистенциала страха как одного из важных онтологических факторов человеческого существования.

Ключевые слова: экзистенциал, страх, тревога, существование, ontologiya, модус, метафизика.

Melnik V. Existential fear in the postmodern era.

The paper discusses the ontological dimension «Existenzial» of fear as an important axiological factors of human existence.

Key words: «Existenzial», fear, anxiety, existence, ontology, modus, metaphysics.

Надійшла до редколегії: 23.04.14 р.

УДК 130.2:111. 11

М.М. Мовчан

Полтавський університет економіки і торгівлі

СТРАХ В ОНТОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Розглянуто страх як важливий феномен буття людини; здійснено аналіз страху через взаємодію фундаментальних категорій онтології – буття і небуття; певні акценти зроблено на екзистенціальному вченні М.Гайдеггера та сучасних дослідженнях статусу страху в сфері онтології; підкреслено, що небуття людини тотожне смерті.

Ключові слова: страх, буття, небуття, смерть, онтологічний страх, сенс буття, екзистенціалізм, скінченність, безсмертя.

На особливу увагу зараз заслуговують ті аспекти проблеми особистості, що впливають на її становлення, соціалізацію і духовний розвиток. Серед них відзначимо феномен страху, що так чи інакше діє на конструктивну складову особистості, забарвлення її життя, відносини із соціальним і природним оточенням, духовне і фізичне самопочуття.

Не дивлячись на те, що на календарі сучасної історії вже ХХІ ст. людство так і не змогло позбавитись від старих страхів (які переслідують його з незапам'ятних часів), але, на превеликий жаль, ще й одержало дуже багато нових страхів, які не були відомими в попередній епохи. Страх сьогодні стає постійною характеристикою свідомості, а це, у свою чергу, дає нам підстави говорити про формування катастрофічної свідомості. Політичні, економічні, соціокультурні, техногенні процеси сучасного життя, війни, тероризм, сепаратизм, безробіття, бідність, хвороби та слабка захищеність населення від негативних явищ породжують у глобальних масштабах почуття невдоволення, покинутості, відчуження і невпевненості, продукують переживання страху і цим самим актуалізують його дослідження.

Проблемі страху приділяли велику увагу М. Бердяєв, Є. Боровой, А. Гагарін, Л. Горохова, П. Гуревич, М. Гайдеггер, С. К'еркегор, Б. Паскаль, Ф. Ріман, М. Савіна, Ж.-П. Сартр, П. Тілліх, О. Туренко, З. Фрейд, О. Фролова, Е. Фромм, Н. Хамітов, К. Хорні, І. Ялом, К. Ясперс та ін. Не дивлячись на певні напрацювання в світовій та вітчизняній філософській думці ця проблема залишається маловивченою. Осмислення потребують чимало питань стосовно онтології, феноменології, класифікації і рівнів страху, історико-філософських, філософсько-антропологічних та ін. аспектів даного феномена.

Мета цієї статті – розгляд страху як важливої онтологічної характеристика людини. При цьому основним завданням для виконання даної мети, на нашу думку, має бути аналіз страху відносно фундаментальних онтологічних категорій – буття і небуття.

Використовуючи дослідження у сфері онтології Є. Борового, П. Тілліха, М. Гайдеггера, М. Унамуно, А. Чанишева, К. Ясперса та ін. у нас є достатні підстави стверджувати, що страх – онтологічна характеристика людини. Досить цікавими у сучасній філософській думці є спроби відшукати людське в самій людині зацентрувавши при цьому увагу на відношенні людини до буття та на його бінарній протилежності (хоч це сьогодні дискусійне питання) – небуття.

У свій час Е. Фромм писав: «Людина – єдина жива істота, що відчуває власне буття як проблему, яку вона повинна вирішити і якої вона не може позбутися...» [18, с. 445-446].

На відміну від тварин людина може свідомо переживати своє буття, так і задумуватись про небуття, яке обов'язково чекає її в майбутньому. При цьому її часто охоплюють надзвичайні трепетні почуття, де особливо дієвим і сильним є стан страху. Г. Гегель називає страх «невіддільною властивістю будь-якого буття» [4, с. 210]. Практика показує, що в багатьох випадках він буває досить деструктивним, так як часто негативно впливає на всі складові особистості людини.

Чимало вчених досить переконливо відзначають, що в онтологічному плані, який пов'язаний з феноменом страху небуття відчуження людини найбільш характерно проявляється у принципі скінченності. Цей принцип закладений у самій структурі людської свідомості, він знаходиться в центрі особистого існування. Головним критерієм скінченності виступає тимчасовий